

Valóság és fikció között

Az Újvidéken élő Đorđe Pisarev írói munkássága már több mint húsz éve gazdagítja a kortárs szerb irodalmat. A posztmodern poétikai vonalat követve sajátos, a konvencióktól eltérő és igen szembetűnő prózai kifejezést alakított ki, amely elméleti és konceptuális értelemben homogén, valamint koherens egésznek alkot.¹ Az utóbbi néhány regénye (pl. *Pod zmajevom senkom*, *A sárkány árnyékában*²) azonban tagadni látszik az előbbi kijelentést, hiszen bennük az addigi keretből való részleges kilépés tapasztalható, és elmozdulás a hagyományos elbeszélés irányába. Ebbe a sorba tartozik az itt bemutatásra kerülő könyv is (*Ponoć je u sobi uspomena – Éjjel van az emlékek szobájában*), amely leginkább témájával és viszonylag könnyen követhető cselekményvezetésével közelít a „hagyományos” prózához. A szövegben jelen lévő két beszédmód (a posztmodern és a hagyományos) keveredésének, az elbeszélés két pólus (valóság és fikció) közötti mozgásának eredményeképpen, a mű értelmezésekor válaszok helyett csupán kérdések, esetleg válaszlehetőségek jelölhetők ki. A valóság és fikció közöttiség a főhősök személyiségeinek alakításában is reflektálódik.

Maga a cselekmény röviden így foglalható össze: egy városban élő lánynak meghalt az alkoholista apja, ezért haza kell utaznia a szülőfalujába, hogy elintézzze a temetés körüli teendőket. Az anyja erre képtelen, mivel elmebetegként egy bolondokházában él. Segítséget élettársától vár, ám a fiú elutasítja, mert ellenszenvet érez a lány családi körülményei iránt. Ily módon a lány kénytelen falubeli, gyermekkori barátjára támaszkodni. Ez a történet mind a három szereplő (a lány, gyermekkori barátja és a városi fiú) szempontjából elhangzik. S habár a narrátor minden fejezetben nézőpontot vált, és ezáltal látóköre is változik, mégis omnipotensnek

¹ Đorđe Despić: U srcu postmoderne mistifikacije (Đorđe Pisarev: U srcu grada. Stylos, Novi Sad, 2004.) = *Letopis Matice srpske*, god. 181, knj. 476, sv. 6, 2005/12. és Ilija Bakić: Na razmeđu stvarnosnih koncepata = *Polja*, 441, 2006. 9/10.

² A regénycímek és a szövegben előforduló idézetek a jegyzetíró fordításai.

nevezhető, mivel az eseményeket úgy beszéli el, ahogyan azok a szereplők tudatfolyamatában manifesztálódnak. Éppen emiatt az *Éjjél van az emlékek szobájában* esetében adekvátnak vélem a Dorrit Cohn által bevezetett pszichonarráció terminus használatát.³

A regény élén egy tipográfiai is eltérő, egyes szám első személyben elbeszélő prólógus áll. Hasonló módon – a regény egészének tükörképé-ként – a *Dolgok*, *A jó dolgok* és *A legjobb dolgok* című fejezetek elején is egy-egy, szintén kurzívval nyomtatott előljáró beszéd található, azt a képzetet keltve az olvasóban, hogy a fejezetek akár önálló szöveggé is funkcionálhatnának. A „nagy” prólógus én-narrációja nehezíti a mű interpretációját. Egy túlvilágon ébredő, alkoholista figuráról van szó, aki ingyenes ital reményében ördögi kocsmák sokaságába látogat el, de nem kap semmit (az ördög ugyanis csak átverheti az embert), majd végül egy teljesen fehér „isteni kocsmában” megkapja a napi adagját. Ezzel párhuzamba hozható az a szöveghely a harmadik fejezetben, amelyben a lány emlékeiben felidéződik apja pszichiátriai tartózkodása, és egy ottani ismerőse, akit ő (mármint az apa) istennek vélt. A helyzetet az teszi abszurdá, hogy maga a lány is – mintegy vállalva a játékot – istennek szólítja ezt a figurát. Mindezek miatt felmerül a kérdés: lehetséges-e, hogy a regény fikcionális világában a halott apa (nem mellesleg alkoholista) átvette a narrátor helyét, hiszen neki minden feltétele megadatott erre. Ezek közül elsősorban a túlvilági perspektívát kell megemlíteni, amely a valóban széles körű horizontot biztosítja, és így lehetővé teszi az elbeszélő mindentudását.

A történet linearitását egyrészt az emlékek és az álmok, másrészt pedig az intertextusok⁴ és a „hangfelvételek” szövegei szakítják meg. Felvételszövegeken a regénybe beiktatott – egyes szám, első személyben mondott – telefonbeszélgetéseket értem. Tulajdonképpen csak némi túlzással lehet őket beszélgetéseknek nevezni, mert monologikusak (a beszélgetésre általában mint dialogikus formára gondolunk), és a hangrögzítőre felvett üzenetekre emlékeztetnek. Ezek a látszólagos vendégszövegek a cselekmény totalitásához járulnak hozzá: elhangzik sok információ magáról a temetésről, valamint lehetővé teszik a regény térkeretein kívül eső anya alakjának a megjelenését is.

Ezek mellett a hívások mellett a lány is telefonkészülék (a térbeli távolság áthidalásának módjaként) segítségével teremt kapcsolatot városi fiújával, közöttük azonban már valódi interakció zajlik.

³ Dorrit Cohn: *Áttetsző tudatok. = Az irodalom elméletei II.* Szerk. Thomka Beáta. Jelenkor Kiadó, Pécs, 81–138. o.

⁴ Az intertextus fogalmát itt, de a továbbiakban is, Gérard Genette nyomán használom.

Mint ahogyan ez az eddigiekből is kiderült, a regény szereplőinek nincs nevük. A fejezetek elején álló előljáró beszédek definiálják a főhősöket: *Dolgok*: Az író⁵, *A jó dolgok*: A gyűjtő és – a sorból némileg kilógva – *A legjobb dolgok*: A lány.⁶ Ezek a meghatározások, illetve világszemléletük, funkciójuk teljességben determinálja a hősöket, kitölti a hiányzó helyet, így a név lényegtelenné, szükségtelenné válik. A szereplők személyisége nem egységes, mindegyiknek van egy alteregója, amely néha domináns szerepbe kerül. Énjük tulajdonképpen állandó mozgásban van két pólus, a valóság és a fikció között.

A lány, az üveggömb és a pálmácska

„A világ szétdarabolt [...] a legjobb esetben csupán kettéosztott, véletlen és spontán képek segítségével juthatunk hozzá, amelyek úgy jönnek elő, mint a hirtelen felbukkanó emlékek” (75. o.).

A lány a történet origójaként jelölhető meg, egyfelől azért, mert az ő szemszögéből elbeszélte történet nyílik legtágabbra, másfelől pedig azért, mert a másik két hős nézőpontja is mindig őrá irányul, mindig hozzá viszonyítva szemlélik az eseményeket. Személyiségének megkettőződése két közeg (a város és a falu) és a hozzájuk kötődő életmód eredménye. Az apja halála és az azt követő kényszerű hazautazás következményeként felszínre került ez a kettősség, és egy instabil állapotot eredményezett. A város egy olyan férfival való közös élet színtere, aki mániákus olvasó, de maga a lány is rengeteget olvas, ezért beszélgetésük tárgyát minden esetben egy könyv képezi (a könyv viszont a műveltség, a tudás, egyszóval a kultúra egyik hordozója, de egyben a valóságtól részben eltérő világa). A falu ezzel ellentétben az apa halálával való szembesülés, az emlékezés terét képezi a gyermekkori barátal együtt, aki számára a lány rögeszmévé vált⁷; a világ vége, amely a fölötté fénylő csillagok millióinak ellenére is mindig sötétben marad.

Az emlékezés elsősorban a szülői házhoz és azon belül az „emlékek szobájához” kötődik, hiszen a helyiségek nem mentek keresztül semmilyen transzformáción sem. Ezzel szemben a szülők csupán arc nélküli árnyékokká váltak a lány számára, ami egy három variációban előforduló álomból derül ki, amelyben felidéződik a gyermekkora. A visszaemlékezés folyamatának elején a tárgyak emlékezetéről beszélhetünk (a szülői ház-

⁵ Az olvasót megzavarhatja az, hogy a könyv borítóján az író felcserélték Pisarev nevével, holott ez a meghatározás, véleményem szerint, a hőst hivatott jellemezni.

⁶ A szerb szövegben (47. o.) itt egyes szám harmadik személyű, nőnemű személyes névmás áll (ona).

⁷ Egy szövegbe iktatott telefonbeszélgetésből kiderül az is, hogy a két család a kettőjük esküvőjét tervezte.

ban lévő tárgyakéről), amelyet a későbbiekben felvált a narratív formában (történetek, álmok) történő emlékezés. Véleményem szerint rendkívül fontos az idevágó, a regény címében is szereplő időmegjelölés (az éjfél), amely pontosságára ellenére jelképes jelentést hordoz. Az éjfél ugyanis egy fajta válaszpontot jelent, ebben az esetben az emlékek, a falu (és a vele együtt járó haláleset, a gyermekkori barát) és a város, a fiú-író közötti határt, a fent említett instabil állapot feloldásának az idejét. Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy gyermekkori barátjának pont éjfélkor, az emlékek szobájában adja oda magát.

A két közeget egy-egy tárgy szimbolizálja: a várost a kis pálma, a falut pedig az üveggömb, vagyis annak a hiánya (a gyermekkori barát, a gyűjtő ellopta, ezért a lány nem találja). A „pálmácskát” a lány távolléte alatt a fiú öntözi, és – ahogyan az a telefonbeszélgetésekből is kiderül – szépen fejlődik. A mű végén olvasható, döntést eredményező álomban a lány egy egzotikus országban elülteti a pálmát, hogy az gyökeret verjen, és felfejlődjön. A regény valóságában azonban ő az, aki a városban megtalálja a maga terepét, és végül is gyökeret ereszt.

A gyermekkori barát: a gyűjtő

„A lány számára azok már csak elfogyasztott dolgok, tárgyak voltak, de számára azok voltak a legjobb dolgok” (42. o).

Egyik oldalon gyermekkori barát, segítőtárs, szerető, a másikon férj és apa, de mindenekelőtt gyűjtő.⁸ Az ő esetében a valóság és a fikció inverziójáról lehetne beszélni, hiszen attól eltekintve, hogy a családjáról mint valóságról beszél, teljesen világos, hogy realitását a lány és az összegyűjtött (lánnyal kapcsolatos) tárgyak képezik. A lány megszerzése rögeszmévé vált, de mivel testi formában kezdetben ez nem valósulhat meg, arra kényszerül, hogy dolgainak gyűjtése és könyveinek olvasása révén önmaga számára megteremtse őt. Ez az obszessió előtérbe hozza másik énjét, amely olyan cselekedeteket is véghezvisz, amelyekre „mindennapi” énje soha nem lenne képes: lop (ő lopta el a fentebb említett üveggömböt), csalja a feleségét, sőt a lányért még a falut is otthagyná, annak ellenére, hogy nem érti azokat, akik csak azért utaznak, hogy utazzanak, hiszen „minden mindenütt egyforma” (38. o). Amikor a lány visszatér a faluba, és a segítségére, vigasztalására szorul, néhány pillanatra teljesül a vágya, végül azonban nem órá esik a választás. Csak a dolgok maradnak, de számára azok a legjobb dolgok.

⁸ Erre utal magának a szövegnek a megszerkesztettsége, mintha a szereplő gondolkodásmódjára is a folyamatos leltározás lenne jellemző.

A városi fiú: az író

Đorđe Despić *A város szívében* című Pisarev-regény elemzésében a következőt mondja: „Szokásához híven Pisarev itt is következetesen fölteszi a kérdést, mely szerint a realitás emberi percepciójának illúzió az alapja, azzal a tendenciával, hogy visszaállítsa nemcsak a könyv, hanem az egész irodalom, illetve művészet – mint egy magasabb, a szerző szerint talán egyedüli valóság – erejében megingott hitet.”⁹

Ez az idézet azért lényeges, mert a városi fiúnál analóg gondolkodásmód figyelhető meg; az ő valóságát a könyvek képezik, az őt körülvevő dolgokat szövegeken keresztül látja, olvas, de írással is foglalkozik. A lánnyal való beszélgetésekben általában irodalomról, irodalmi alkotásokról tárgyal, műelemzést végez, szövegrészleteket idéz fel. Ilyen módon a regény szövegébe idegen művek világa is bekerül nemcsak intertextusok, hanem metatextusok formájában is. Csak néhányat említek: Bret Easton Ellis: *Amerikai psycho*, Umberto Eco: *A tegnapi szigete*, Julian Barnes: *Szezelem meg miegymás*.¹⁰

A lány által azonban szembekerül a valósággal (azzal, ami a legtöbb ember számára a realitás), és vele együtt az apa halálával, a bolondokházában lévő anyával, a lány gyermekkori barátjával. A következmény az én pillanatnyi elbizonytalanodása, az addigi egocentrikus világszemlélet megkérdőjeleződése, már nem tőle függ az értelmezés, nem ő az alkotó (mint a szövegek esetében). A helyzet végül stabilizálódik, mivel (mint már említettem) a lány őt választja.

A regény kimenetele tehát legitimálja Đorđe Despić iménti állítását, hiszen a hősök mindegyike, végső döntésként, a fikciót választotta. A regény egészét illetően pedig azt mondhatjuk, hogy a kitérés ellenére is megmaradt a posztmodern beszédmód által meghatározott szerzői opuson belül.

„A lány magasan a feje fölé emelte az üveggömböt, az ablak felé fordította, és megrázta: a hó letakarta a dombon lévő templomocskát, a táj pedig valóban olyan volt, mint a mesében” (128. o.).

⁹ Đorđe Despić: U srcu postmoderne mistifikacije (Đorđe Pisarev: U srcu grada. Stylos, Novi Sad, 2004.) = *Letopis Matice srpske*, god. 181, 1179. o.

¹⁰ Ennek a műnek a központi témája egy szerelmi háromszög, ami valamilyen módon az *Éjjél van az emlékek szobájában* történetére is reflektál.